Katarzyna Pachniak

Wczesna kosmologia ismā‘īlicka*

W imię Boga miłosiernego i litościwego!

Bóg opromienił oblicze kalifa Al-Mu‘izza, którego słowa przekazuje Šayẖ ‘Isā al-Muršid. Dzięki Bogu za Jego wielką doskonałość, ogromną siłę i wieczną miłość. Boga nie można dojrzeć wzrokiem, nie ograniczają go cechy ani atrybuty (*aṣ-ṣifāt wa-āl-aẖbār*). Świat poddanych dusz woli Jego miłość od obecności i oddzielenia. Stworzył świat od samego początku i ukrywa się w blasku światła.

Wychwalam Go za to, co przekazał nam o swoim *tawḥīdzie* i rozpowszechnił dzięki dostojeństwu swoich imion, w których skrywa swoją esencję (*ḏātuhu*), i jest przez nią nazywany. Tylko dzięki imionom zdobędziemy wiedzę o Nim (*ma‘rifa*). Nazywa się Go jego imionami i nie nazywa jednocześnie. Jego esencja nie była z nimi związana i nie łączyła się z nimi, nie była też oddzielona i odróżniona od Niego, lecz powołał ją do istnienia (*aḥdaṯaha iḥdāṯan*). Przekazano nam to kolejno w słowach Jego przyjaciół (*awliyā'*), w złożonych literach, które zostały powołane do istnienia (*mabda'*) zanim je stworzył, i gdy już je stworzył. Powiedział Bóg najwyższy słowami swojego walego: „Następnie wysłaliśmy naszych Posłańców, jednego po drugim. Za każdym razem, kiedy przychodził do jakiegoś narodu jego posłaniec, oni go uważali za kłamcę. I tak posyłaliśmy jednych za drugimi i sprawialiśmy, że przeszli do legend" (K 23:44). „I uczyniliśmy ich przedmiotem opowiadań, lecz rozerwaliśmy ich na strzępy. Zaprawdę, w tym są znaki, dla każdego cierpliwego, wdzięcznego!" (K 34:19).

Najwyższy jest ten, który sprawił, że wersety są światłem dla posiadających wiedzę i pouczeniem dla pamiętających. Bóg istniał, gdy nie

* Tłumaczenie tekstu Abū ‘Īsy al-Muršida (X w.); źródło: S.M.Stern, *The Earliest Doctrines of Ismā‘īlism*, E.J.Brill, Leiden 1983, s.3-29.

było przestrzeni, czasu, wieczności, rzeczy zajmujących przestrzeń, ani jednej chwili z czasu. Kiedy odczuł wolę (*irāda*) i pragnienie (*mašī'a*), stworzył światło. Z tego światła stworzył stworzenie (*ḫalq*). To światło pozostało w trwaniu z Jego wieczności, nie wiedząc, czy jest twórcą (*ḫāliq*) czy zostało stworzone (*maḫlūq*). Następnie Bóg tchnął w nie ducha (*rūḥ*) i nakazał mu głosem „Bądź!" (*kun*). Tak z pozwoleniem Boga powstało do życia. Bóg powołał do bycia (kawwana) wszystkie rzeczy za pomocą aktu twórczego (*mubda'atan*) z liter *kāf* i *nūn*. Oto powołanie do istnienia, ten kto powołuje do istnienia i rzecz powołana do istnienia. Oto Bóg. Następnie *wāw* i *yā'* stały się imionami dla tego, kto jest nad nim i nazwały go *kūnī*.

Następnie *kūnī* otrzymało rozkaz od twórcy swojego, i twórcy wszystkich rzeczy: „Stwórz ze swojego światła dla siebie stworzenie, które będzie dla ciebie wezyrem (*wazīran*) i pomocnikiem, i będzie działało na nasz rozkaz". I kūnī stworzyło ze swojego światła stworzenie i nadało mu imię *qadar*. Przez kūnī Bóg powołał do bycia (*kawwana*) wszystkie rzeczy, a przez *qadar* je określił (*qaddara*).

Powiedział Bóg wszechmocny: „Jeśli chcemy jakiejkolwiek rzeczy, to wystarczy jedno Nasze słowo: „«Bądź!» i ona się staje" (K 16:40). Na temat *qadar* zaś powiedział: „Zaprawdę, stworzyliśmy każdą rzecz według pewnej miary (*bi-qadarin*)" (K 54:49). Rzekł też: „Wysławiaj imię twego Pana, Najwyższego, który stworzył (*ḫalaqa*) i ukształtował harmonijnie, który wyznaczył los (*qaddara*) i poprowadził; to On każe zielenić się pastwisku, a potem czyni je ciemniejąca paszą" (K 87:1-4). Pierwszym stworzeniem jest *kūnī,* twórca rzeczy, z którego Bóg stworzył wszystkie rzeczy. Ono jest ich stworzycielem, dzięki jego pragnieniu powstały, ono połączyło je i pobudziło do istnienia. Ci, którzy przypisują dokonanie tych rzeczy Bogu, popełniają grzech *širku. „...*Który wyznaczył los i poprowadził" – chodzi tutaj o *qadar*, gdyż Bóg stworzył świat na swój rozkaz jako złożoną i gęstą substancję i powierzył go *qadar*. Przez nie Bóg określił rzeczy i nadał im formę, a *qadar* jest tym samym co *tālā* (ten, który następuje). Tym, który „każe zielenić się pastwisku" jest Adam, gdyż jemu jako pierwszemu objawiło się to, co jest *bāṭin* i on przekazał to dostojnikom (*ḥudūd*). On jest jak pasterz dla wiernych.

Bóg najwyższy wspomina też o *kūnī* i *qadar* w słowach: „Zaprawdę, Jezus jest u Boga jak Adam: On stworzył go z prochu, a następnie powiedział do niego: „Bądź!" – i on jest" (K 3:59). „Bądź!" (*kun*) jest rozkazem, „jest" to czyn przyszły, a „on jest" wskazuje na *qadar*, gdyż wynika ono z pierwszego. Bóg najwyższy powiedział o *qadar*: „Zaprawdę, zesłaliśmy go w Noc Przeznaczenia! (*laylat al-qadar*)" (K 97:1). Rzekł też: „Zesłaliśmy z nieba określoną ilość wody... (*mā' bi-qadarin*)". (K 23:18);

oraz: „Potem wyznaczyliśmy... a jak wspaniale My wyznaczamy! (*Fa-qadarna fa-ni'ma al-qādirūna*)" (K 77:23).

Kūnī składa się z czterech liter, a *qadar* z trzech (*qdr*), co razem daje siedem liter. Wskazuje to na fakt, że gdy [*kūnī*] stworzyło *qadar*, stworzyło ze swojego światła, które jest między nim a *qadar* siedem cherubinów (*karūbiyya*). Nadało im sekretne (*bāṭin*) imiona, których znaczenie rozumieją jedynie przyjaciele (*awliyā'*) Boga, pokój im, i ci z prawdziwie wierzących, którzy idą za ich wskazaniem. Te imiona to: *'aẓama* (majestat), *'izza* (chwała), *hudā* (prowadzenie prostą ścieżką), *bahā'* (splendor), *ra'fa* (miłosierdzie), *amr* (nakaz), *mu'tamar* (rada).

Gdy *kūnī* stworzyło siedem cherubinów, wydało *qadar* rozkaz: „Stwórz z twojego światła dostojników (*ḥudūd*)". Nazwało ich „bytami duchowymi" (*rūḥāniyya*). Akt stworzenia nie umniejszył jego (*kūnī*) światła. Stworzyło je, a są one pośrednikami (*wasā'iṭ*) między nim a między *nuṭaqā'* (l. poj. *nāṭiq,* mówiącymi prorokami)[1] i ich przyjaciółmi, pokój z nimi. *Kūnī* nadało im imiona: *al-ǧadd*, *al-fatḥ*, *al-ḫayāl*, *an-naṣr*, *riḍwān*, *mālik*, *malakūt*, *munkar*, *nakār, al-ǧabarūt*, *al-kibriyā'*.

Następnie *sābiq* błogosławiony i najwyższy stworzył powietrze, a jest ono przyjemne. Nazwał je w języku egzoterycznym (*ẓāhir*) tronem (*'arš*). Później stworzył wodę i nazwał ją krzesłem (*kursī*). Następnie rozerwał powietrze falami, z tego powstało po kolei siedem atmosfer (*uhwiyya*), i nazwał je siedmioma niebami. Następnie poruszył powietrze falami i stworzył z niego ziemię i góry. Następnie wydrążył (*ḫaraqa*) siedem mórz. Sprawił, że dwanaście sfer jest wskazówką dla dwunastu „bytów duchowych".

Wskazuje to, że wszystko, co istnieje w wyższym świecie (*'ulwiyyun*) ma swoje odbicie w niższym świecie (*sufliyyun*). Dzieje się tak, aby można było zrozumieć, że wszystkie subtelne i duchowe byty mieszczą się w granicy Pierwszego i do niego powracają, podczas gdy ciała i wszystkie ciała gęste (*kaṯīf*) należą do granicy *tālī* (następnego). Dzieje się tak dlatego, że gęste jest przeznaczone do zniszczenia, a to co subtelne pozostaje. Jest albo nagradzane, albo karane, gdyż Pierwsze nie ma końca, nie podlega też zmianie. Wszystko, co należy do jego granicy, zachowuje się w ten sposób, zaś to, co należy do granicy *tālī* zmienia swój stan, więc jest przeznaczone do zniszczenia, zmiany stanu i kończy się.

Drugie (*aṯ-ṯānī*) pozostaje w stosunku do Pierwszego w pozycji wezyra i pomocnika, nie uzurpuje sobie jego miejsca, ani nie stara się go usunąć z jego pozycji. „Zaprawdę, My dajemy życie i My sprowadzamy śmierć; i do

[1] W doktrynie ismā'īlickiej świat rozwijał się w cyklach. Na czele każdego z nich stało dwóch proroków: *nāṭiq* mówiący i *ṣāmit* – jego milczący odpowiednik.

Nas jest ostateczne przybycie" (K 50:43). „Zaprawdę, My posyłamy napomnienie i My jesteśmy jego stróżami!" (K 15:9). „I nie ma wśród nas nikogo, kto by nie miał oznaczonego miejsca" (K 37:164) Następnie rzekł: „My stoimy w szeregach i głosimy chwałę" (K 37:165-166). Takie są słowa Stwórcy wszystkich rzeczy, doskonałego i wszechmocnego Boga, lecz kto stoi w szeregach, a kto głosi chwałę? Istnieje wskazówka, że to słowo dwóch pomocnych sług, podporządkowanych temu, kto jest nad nimi. Oni stoją w szeregach i oni głoszą chwałę. Powiedziano: „Zaprawdę, my jesteśmy obciążeni długami! Owszem, do tego jeszcze ogołoceni!" (K 56:66-67). Jest to świadectwo na moje słowa. Rzekł Bóg najwyższy: „Wysławia Boga to, co jest w niebiosach, i to, co jest na ziemi. On jest potężny, mądry! Do Niego należy królestwo niebios i ziemi. On daje życie i On powoduje śmierć. On jest nad każdą rzeczą wszechwładny!". (67:1-2). Mówiącym te słowa jest *nūn*, a jego słowa: „wysławia Boga" są wskazówką na *qāf*. A jego słowa „Do Niego należy królestwo" są wskazówką na niego samego, gdyż z niego pochodzi w świetle królestwo, i jest on podporą prowadzącą od niego do nuṯaqā'. Z niego też wywodzą się słowa Yūsufa, pokój z nim: „Panie mój! Ty mi dałeś nieco władzy królewskiej i nauczyłeś mnie tłumaczenia wydarzeń" (K 12:101). Rzekł: „I stworzyłem dżinny i ludzi tylko po to, aby mnie czcili. I nie chcę od nich żadnego zaopatrzenia, i nie chcę, aby Mnie żywili. Zaprawdę, Bóg jest Dawcą Zaopatrzenia, Posiadającym Siłę, Niewzruszonym!" (K 51:56-58). Wskazuje to na fakt, że to nie Bóg najwyższy stworzył dżinny i ludzi, aby byli mu przeciwni, a jego słowa „jest Dawcą Zaopatrzenia" odnoszą się do *qāf*.

Powróćmy do przedstawionych już wcześniej pewnych dowodów odrzucających jego podobieństwo do twórcy wszystkich rzeczy. Znajdujemy je też w słowach: „Żydzi powiedzieli: „Ręka Boga jest skrępowana!" To ich ręce są skrępowane, oni zaś zostali przeklęci za to, co mówili. Ręce Boga, przeciwnie, są szeroko otwarte" (5:69). Wskazówka w rękach na Pierwsze i Drugie znajduje się też w słowach: „Czy ty znasz kogoś, kto może być nazwany Jego imieniem?" (K 19:65). Oznacza to, że nie ma on towarzysza wśród ludzi, zaś w Księdze znajduje się dziewięćdziesiąt dziewięć imion odnoszących się do Niego, wywodzących się od imion [istot] stworzonych przez niego, z tych, którzy stoją w jego szeregach. Rzekł: „Powiedz: „Módlcie się do Boga albo módlcie się do Miłosiernego! Jakkolwiek byście Go nazywali, On posiada najpiękniejsze imiona"" (K 17:110). Te dwa imiona nie wywodzą się od imion stworzeń, zaś pozostałe imiona pochodzą od imion stworzeń, na przykład: *'azīz, ǧabbār, mutakabir, 'alīm*, i tym podobne. Można powiedzieć: taki jest mądry (*'alīm*), a taki słyszy (*samī'*), ale nie można powiedzieć: taki jest

Bogiem, albo litościwym (*ar-raḥmān*). Jest to wskazówka, że te imiona należą do imion stworzeń i wskazuje na znaczenia ich dwóch. Jednak jeżeli mówimy o Bogu najwyższym, stwórcy wszystkich stworzeń, że określa się go imieniem, pojmuje myślą, pada na niego wzrok, odczuwa się go pamięcią, czy odnosi się do niego to, co odnosi się do ludzi, to społeczności, którzy przypisują Bogu to, co ludziom, popełniają *širk*. Powiedziano powszechnie: stworzył Bóg ludzi swoją ręką, i wyobraził ich sobie. Gdy mówi się o jego rękach, jest to wskazówka, że ludzkość stworzyło Pierwsze. A ludzie zaszli w tym tak daleko, że dodali Mu [Bogu] rękę, uczucia i oko, przypisując mu towarzyszy (*yušrikūna*).

Powiedzieli, że on dał im przymierze z potomstwem, i najwyższy i czcigodny rozmawiał z nimi, na czym polega ich *širk*. Nie przypisujemy Mu żadnego towarzysza, i nie czcimy żadnego innego boga oprócz niego, a część z nas nie uważa innych za swoich panów przed Bogiem. Bóg jest wyższy ponad tych, którzy przypisują Mu towarzyszy. Ci, którzy nie są sprawiedliwi, mówią, że takie twierdzenie to przesada.

To co ci wyjaśniłem, ma na celu prawdę i czysty ukryty cel. Patrzyłem na niego wzrokiem tego, który chce, aby oblicze Boga było czyste, i byś poznał prawdy zgodnie z wolą Boga i Jego pomocą. Taki jest cel *tawḥīdu* i pożądany koniec. Bóg przyjmie jedynie te osoby, które poznały tych dwóch dostojników i zostały przez nich dopuszczone. Zaprzeczaj podobieństwu Boga do nich dwóch [*kūnī* i *qadar*]. Bóg jest najwyższy.

Wiedz, a nauczył cię tego dobry Bóg, i uczynił ciebie jednym ze swoich ludzi, że ci dwaj dostojnicy są sługami podległymi temu, kto jest nad nimi. Drugi liczy na zbawienie u Pierwszego, zaś Pierwszy liczy na zbawienie u Najwyższego. Każdy podporządkowany temu, kto jest nad nim, liczy na jego łaskę. Powiedziano: „Zaświadcza Bóg, iż nie ma boga, jak tylko On, - i aniołowie, i ludzie posiadający wiedzę - utrzymując ze słusznością: „Nie ma boga, jak tylko On, Potężny, Mądry!" (K 3:16). Wskazanie Boga na Pierwszego polega na tym, że w tym fragmencie wskazuje się na *sābiq* (tego, który jest uprzedni), zatem jest on duchem (*rūḥ*) dla Drugiego. On jest Litościwy i jego słowa: „Zaświadcza Bóg" to uznanie Pierwszego i świadectwo, że nie jest on bogiem, gdyż Bogiem jest jedynie ten, który go stworzył.

Wiedz, a niech Bóg przekaże ci wiedzę dotyczącą dobra, że gdy Pierwsze było stworzone jako duch (*rūḥ*), nie widziało innych stworzeń poza sobą. Dlatego dosięgła go dziwna myśl, że nie ma nikogo poza nim. Z niego zostało powołane do istnienia (*inba'aṯat*) w czasie sześciu dostojników dzięki sile Stwórcy, aby nauczyć go [Pierwsze], że nad nim jest ktoś obdarzony mocą (*qādir*), a jego [Pierwszego] moc pochodzi od Niego,

i wszystko, co robi, zależy od Jego woli [Stwórcy]. Trzech dostojników jest nad nim, a trzech pod nim (Pierwszym). Kiedy Pierwsze zobaczyło, że to nie wynika z jego własnej mocy, ani nie zależy od jego woli, zyskało pewność, że jest ktoś nad nim i uznało, że jest to Stwórca. Wtedy powiedziano: „Nie ma boga poza Bogiem", a więc ja nie jestem bogiem.

Tak więc sześciu dostojników nie zostało powołanych do istnienia dzięki chęci Pierwszego, ani dzięki jego woli, lecz dlatego, że taka była wola Stwórcy wszystkich rzeczy. A jego [Pierwszego] sprawą jest, aby uczynić wszystkie stworzenia z wyższego i niższego świata, które mają w nim początek i do niego się odwołują. A imię i oblicze jego jest takie, jak określono: „Wszelka rzecz zginie z wyjątkiem Jego oblicza" (K 28:88). Wskazuje to na fakt, że on nie zginie, gdyż jest tworem Stwórcy. Stwórca tworzy zaś jedynie rzeczy doskonałe, a to co jest doskonałe, nie podlega zmianie. Jednakże w świecie wyższym i niższym pojawia się zmiana. Stworzenia dokonano tak, że zmiana w świecie wyższym nie jest taka sama, jak w świecie niższym. Jest on bowiem duchowy (*rūḥānī*), są w nim różne stopnie (*daraǧāt*), nie ma zaś śmierci. Jednak każdy z nich posiada jedną materię (*madda*) w jednym stanie (*ḥāl*) aż do końca jego działalności. A gdy kończy się jego działalność w jednym stanie, przechodzi kolejno do drugiego. Przechodzi więc do innego końca, gdyż miejsce, które zajmuje nie jest jego miejscem ostatecznym. A Pierwsze jest w tym pewne, a jego koniec nie jest krótkotrwały, nie przechodzi i nie porusza się. „Nie dosięgają go spojrzenia, lecz On dosięga spojrzenia. On jest przenikliwy, świadomy!" (K 6:103), „On zna zdradliwość oczu i to, co ukrywają piersi" (K 40:20). A oczami są tutaj: *ad-du'āt*, a piersiami: *al-ḥuǧaǧ*.[2]

Należy wiedzieć, że po stworzeniu jego (*kūnī*), stworzono dostojników, a dopiero potem *kūnī* otrzymało rozkaz, aby stworzyć *qadar*. Te wszystkie rzeczy nie miały miejsca w czasie, lecz prawie jednocześnie. Oto słowa Najwyższego: „Nasz rozkaz jest tylko jeden, jak mgnienie oka" (K 54:50). Wiedz, że kiedy Bóg najwyższy stworzył *qadar*, nakazał siedmiu cherubinom z siłą duchową i sześciu dostojnikom podporządkowanie się *qadar* i służenie mu i posłuszeństwo, gdyż chciał delegować na qadar swoją sprawę i chciał, aby *qadar* w niej uczestniczyło. Posłuszni muzułmanie skłaniali się tylko przed jednym dostojnikiem, a jest to przeciwnik imieniem Iblīs[3], wspomniany w Księdze, jeden z trzech dostojników z niższego

[2] *Ad-du'āt* (l. poj. *dā'ī*, dosłownie „misjonarz") i *al-ḥuǧaǧ* (l. poj. *ḥuǧǧa,* dosłownie „dowód", „wskazówka"). Tymi koranicznymi terminami w doktrynie ismā'īlickiej określano dostojników w hierarchii religijnej (*ḥudūd ad-dīn*).

[3] W manuskrypcie to imię zapisano tajemnym alfabetem ismā'īlickim. Na jego temat por. Rudolf Strothmann, *Gnosis-Texte der Ismailiten*, Getynga 1943.

świata. Nie podporządkował się znaczniejszemu od siebie. Powiedział „Ja jestem lepszy od niego. Ty stworzyłeś mnie z ognia, a jego stworzyłeś z gliny" (K 7:11), co znaczy, że ja (Iblīs) powstałem z twojego ognia przez moc twórcy, który stworzył ciebie. I stworzyłem go, a on jest z tych [ciał gęstych]. A kiedy nie zgodził się podporządkować, Bóg oddalił go od siebie, i tak dostojnik stał się najwyższym z Iblīsów (*Iblīs al-abālisa*)[4], gdyż nie podporządkował się rozkazowi swojego pana. Adam, którego Bóg wspomina w swoich słowach: „A kiedy powiedzieliśmy do aniołów: „Oddajcie pokłon Adamowi!", oni oddali pokłon, z wyjątkiem Iblisa" (K 2:34). On jest Adamem *al-wālī*[5]. Taka była historia Adama niebiańskiego[6], gdyż to, co było w wyższym świecie, miało miejsce również w niższym. Gdy odszedł, stał się grzeszny i przeklęty. Uwierzyli ci, którzy byli posłuszni i się podporządkowali. A tych pięcioro jest podporządkowanych jak siedmiu najbliższych, a są to: *at-tawahhum* (wyobraźnia), *al-irāda* (wola), *al-mašī'a* (pragnienie). Trzej [dostojnicy] z wyższego świata i dwóch niższych od nich jest na początku, i do nich powraca Drugie, ponieważ było czwarte do trójki. Jest to trójka z siódemki. A gdy Iblīs wykazał nieposłuszeństwo, Bóg zabronił mu zajmowania jego miejsca. Bóg uczynił, co pragnął.

Sekretne (*bāṭin*) stworzenie ma odpowiednik w stworzeniu jawnym (*ẓāhir*), wskazującym na nie. Razem stworzył Słońce i Księżyc, i sprawił, że obydwa posiadają wskazujące na nie światło, aby ukryte stworzenie było znane w jawnym. Udowodnił to i stworzył dwie rzeczy ważniejsze, których podstawą w stworzeniu są elementy świetliste. One też zapewniają życie. Stworzył Słońce i sprawił, że stanowi ono wskazówkę na Pierwsze, a Księżyc jest wskazówką na Drugie, gdyż Księżyc jest pierwszy, który obraca się półksiężycem ku Słońcu i przejmuje jego światło. Gdy dopełnił jego dostojnika i zakończył go, skrył się przed jego światłem. Tym umniejszeniem sprawił, że powrócił on do swojego pierwotnego stanu. *Tālī* wywodzi się od *sābiqa*, przejmuje od niego jego materię (*mādda*). Ten, który emanuje z niego, jest bliski temu, co mu przyprowadzono, aby się spełnił dopełniając nakazu *nāṭiqa*. Księżyc osiąga pełnię czternastej nocy. A granica (*ḥadd*)[7] Słońca to dwadzieścia osiem dni, dwa razy tyle, ile udział (*ḥaẓẓ*) księżyca. O tym powiedział Bóg: „...synowi przypada udział

[4] Zapisane jak wyżej.

[5] Słowo niejasne. W manuskrypcie zapisane tajemnym alfabetemi brzmi *al-malā*. Stern sugeruje, że może również chodził o termin *al-mawlā*.

[6] W manuskrypcie tajemnym alfabetem zapisano *as-samāynī*.

[7] *ḥadd*, l. mn. *ḥudūd*, czyli granica — to koraniczne wyrażenie oznacza przykazania boże, których należy przestrzegać.

podobny do udziału dwóch córek" (K 4:11). Jest to wskazówka, że granica sābiqa jest jak granica *tālī*. Są związane ze sobą, gdyż *sābiq* jest dla *tālī* tym, kim mężczyzna dla kobiet, a *sābiq* jest kobietą dla tego, kto jest nad nim, jak nāṯiq, który jest kobietą dla *tālī*. Stworzył pięć planet, a są to: Saturn, Jupiter, Mars, Wenus i Merkury, stanowią one wskazówkę, że między *sābiqiem* a tālā jest pięciu pośredników, zaś niebiosa są wskazówką na cherubiny. Dwanaście znaków Zodiaku jest wskazówką na byty duchowe (*rūḥāniyya*). Rzekł Bóg najwyższy: „...stworzył siedem niebios, ułożonych warstwami" (K 67:3). Sprawił, że w świecie wyższym i w świecie niższym jest po siedem warstw. To są jego słowa: „To jest Bóg, który stworzył siedem niebios i ziemi tyleż. Jego rozkaz dociera do nich..." (K 65:12). Sprawił, że to co stworzył w świecie wyższym i niższym jest wskazówką na jego religię, to co jest stworzone jawnie wskazuje na to, co stworzono w sekrecie. Widać, że nad Słońcem są trzy planety, a między nim a Księżycem jest jedna planeta. Te trzy planety są wyższe niż Słońce, a ono się nad nie wywyższa i nie jest od nich szlachetniejsze. Nie zależy od niego ich konstrukcja, lecz jest ono z nimi związane, zwraca się do nich, nie odchodzi od nich. Wskazuje to na fakt, że trójka, która została powołana do istnienia z Pierwszego, zaistniała w wyższym świecie nie po to, aby górować nad Pierwszym, lecz po to, aby ukazała się moc. Trzy pozostałe stoją niżej. Więc te trzy w wywyższeniu ich nie są wielkie i górujące, a te w poniżeniu nie są mniej szlachetne i mniejsze. „Tak wyjaśnia Bóg ludziom swoje znaki" (K 2:187), „Zaprawdę, Bóg czyni to, co chce!" (K 22:18), „On nie będzie zapytywany o to, co czyni, a oni będą zapytywani" (K 21:23).

Dwanaście bytów duchowych, które stworzył Bóg to *ǧadd*, *fatḥ*, *ḫayāl*, *naṣr*, *riḍwān*, *mālik*, *malakūt*, *munkar*, *nakīr*, *ǧabarūt*, *kibriyā'*. Są one pośrednikami między Bogiem a nuṯaqā' w każdym czasie.

Jeżeli zaś chodzi o materię od Boga stwórcy wszystkich stworzeń, najwyższego i szlachetnego, dla *sābiqa*, i twoją wątpliwość, jaka ona jest, to wiedz, że dowód na to pytanie dotyczy jedynie najbliższych aniołów, proroków i niewielu spośród ludzi. Oni właśnie odepchnęli ten świat i jego przyjemności i cierpieli w nim biedę, nieszczęścia i niedostatek. Wspomniał im Bóg Najwyższy: „a jest ich niewielu" (K 38:24).

Odsłoniłem przed tobą te sprawy, gdyż osiągnąłem najdalszy cel i wzniosłem się do (siódmego nieba). A kto do niego dotrze, ten osiąga zbawienie (*al-'urwa al-wuṯqā*), a kto odchodzi od niego, będzie się wstydził w tym i tamtym życiu. Jednak jedyny ratunek w związku z wiedzą prawdy nadchodzi wtedy, gdy troszczymy się o prawdę Jego opieki (*ri'āya*), jej podporządkowujemy, chronimy ją i pokazuje jedynie temu, kto potrafi tchnąć w nią ducha życia początków. To, co słyszałem, przedstawiono

wcześniej w „Księdze dowodu" (*Kitāb al-burhān*) – co się dzieje, gdy ktoś nie troszczy się o prawdę Jego opieki i rani Boga. Niech Pan Bóg chroni nas i wszystkich przed utratą prawdy w Jego religii, zwątpieniem w jedno z Jego imion, niech ocali nas przed wszystkim, co jest nienawistne Jego łasce i miłości.

To co wspomniałem tobie o najdalszym celu i skończonym zbawieniu siódmego nieba, to dwie rzeczy dla *sābiqa,* koniec nie następuje bowiem wtedy, gdy pozna on wiedzę (*ma'rifa*), gdyż do niej dążą umysły. *Sābiq* jest wiedzą, nie ma celu, przyczyny ani związku z materią. Wiedz, że materia pochodząca od Stwórcy wszelkich stworzeń jest pełna i ogromna, ze światłem połączona, a nie oddziela się od nich [...]. Jest w nim to wszystko, co sprawia, że można go nazwać istotą. Nie można dojść do Boga, nie ma innego jego nakazu poza tym, co mówi potępionym i oznajmia błądzącym. Nie mamy oprócz niego żadnego walego i pomocnika, uznajemy jego jedyność (*waḥdāniyya*). Oddajemy Jemu cześć, wyznanie wiedzących i świadectwo wierzących. Chwała Bogu, Panu światów, modlitwa dla pana naszego Proroka Muḥammada i jego czystej i szlachetnej rodziny.

Komentarz

Posiadamy tak niewiele źródeł dotyczących rozwoju doktryny kosmologicznej w ismā'īlizmie, że trudno nam wnioskować o jej kształcie we wczesnym okresie prefatymidzkim. Jedna z najwcześniejszych wzmianek dotyczących kosmologii przetrwała w biografii Zayda Imāma an-Nāṣira (913-35), napisanej przez 'Abd Allāha Ibn 'Umara al-Hamdāniego pod tytułem *Sīrat an-Nāṣir ad-Dīn Allāh Aḥmad Ibn al-Hādī*. Fragmenty zaginionego dzieła przetrwały w tekście historyka z XII wieku, Muslima Ibn Muḥammada al-Laḫǧiego[8]. W pierwszym fragmencie autor umieszcza komentarz do pewnego poematu, w którym wspomniano *kūnī* i *qadar*, twierdząc, że są to wyrażenia używane przez karmatów (jak określano ismā'īlitów). Z obszerniejszego fragmenty dowiadujemy się, że ismā'īlici posiadają siedmiu bogów, po jednym w każdym niebie. Pierwszy i najwyższy z nich nazywany jest *kūnī,* zwany też *as-sābiqiem*, króluje w pierwszym niebie. On stworzył *qadar*, czyli *at-tālī*, który króluje w drugim

[8] Tłumaczenie fragmentów znalazło się [w:] Samuel M. Stern, *The Earliest Doctrines of Ismā'īlism*, [w:] *Studies in Early Ismā'īlism*, E.J. Brill, Leiden, 1983, s. 4.

niebie. *Qadar* z kolei stworzył kolejnych bogów: *al-ǧadd*, *al-istiftāḥ*, *al-ḥayāl* i inne stworzenia. Jak widać jemeńscy zajdyci błędnie zinterpretowali doktrynę ismā'īlitów, których uważali za apostatów. Niesłusznie uznali, że pierwotna para *kūnī-qadar* to bogowie, podczas gdy chodziło o hipostazy. Jednak w kolejnych zdaniach autor, już w duchu neoplatońskim, dodaje, że parę *kūnī-qadar* nazywano intelektem (*al-'aql*) i duszą (*an-nafs*), z których emanują (*inbi'āṯāt*) trzy hipostazy.

Te wzmianki znalazły pełniejszy wyraz w pochodzącym z drugiej połowy X wieku tekście, którego polskie tłumaczenie przedstawiliśmy powyżej. S.M. Stern odnalazł ten tekst w manuskrypcie z kolekcji A.A.A. Fyzee. Jego treść wpleciono w treść innego traktatu - *Ḡāyat al-mawālīd* Al-Ḫaṭṭāba. Stern jest autorem arabskiej edycji tekstu, stanowiącej podstawę tłumaczenia[9]. Autorem tekstu jest najprawdopodobniej *dā'ī* Abū 'Isā al-Muršid, związany z czwartym kalifem fatymidzkim Al-Mu'izzem. Al-Maqrīzī wspomina o nim jako o osobie, która przejęła po Ǧawharze prowadzenie sobotnich sesji *maẓālim,* w czasie których każdy poddany mógł przyjść na dwór ze skargą[10]. Można więc założyć, że Abū 'Isā jeszcze w Ifrīqiyi należał do najbliższego otoczenia kalifa, a po podbiciu przez Ǧawhara Egiptu przeniósł się z całym dworem kalifa do Kairu. W pierwszych słowach traktatu Abū 'Īsà al-Muršid wspomina, że autorem dzieła jest właściwie sam kalif Al-Mu'izz, on jedynie przekazuje jego słowa (*rāwī*). Stwierdzenia tego nie należy traktować jako rzeczywistego potwierdzenia autorstwa kalifa. W czasach fatymidzkich kalif był przedstawicielem ukrytego imama, posiadaczem *'iṣmy* – bezgrzeszności i nieomylności i osobą wybraną do przekazywania społeczności *ta'līmu* – autorytatywnego nauczania. W takiej sytuacji większość nauk, zwłaszcza tych prezentujących oficjalną doktrynę Fatymidów, przypisywano kalifom. Możemy więc uznać, że w przedstawionym tekście wyłożono oficjalne poglądy Fatymidów na kosmologię i kosmogonię. Spróbujmy zatem na podstawie tego dość chaotycznego tekstu zrekonstruować proces stworzenia świata, później zastanowimy się nad możliwymi źródłami inspiracji. Godne uwagi są liczne cytaty koraniczne zawarte w tekście, które autor przytacza na poparcie swoich słów. Zamieszcza przede wszystkim te cytaty, w których znajdują się słowa i pojęcia obecne w kosmologicznej koncepcji fatymidzkiej. Wykorzystanie cytatów sprawia wrażenie

[9] Arabska wersja znalazła się [w:] Samuel M. Stern, *The Earliest Doctrines of Ismā'īlism*, op. cit., s. 3-29.

[10] Al-Maqrīzī, *Itti'āẓ al-ḥunafā'*, ed. Aš-Šayyāl, Kair 1996, t. II, s. 76

sztuczności, jednak trudno się dziwić autorowi, że starał się podpierać świętymi słowami Koranu.

Otóż Bóg istniał, gdy nie było jeszcze niczego, ani przestrzeni, ani czasu. Przyczyną stworzenia świata była Boża wola, dzięki niej stworzył światło, któremu nakazał *Kun*! – „Bądź!". I tak z liter tego słowa powstało *kūnī,* forma żeńska, z której z kolei powstały wszystkie inne stworzenia. Przedtem jednak Bóg nakazał *kūnī,* aby stworzyło sobie *qadar* – formę męską. *Kūnī* jest też nazywane Pierwszym albo *sābiqiem* (uprzednim), *qadar* natomiast Drugim albo *tālī* (następnym). Zanim jeszcze *kūnī* stworzyło *qadar*, istniało jako duch. Ponieważ nie widziało innych stworzeń poza sobą, pomyślało, że jest samo i że jest bogiem. Dopiero, gdy Bóg powołał z niego do istnienia sześciu dostojników. Pierwsze zrozumiało swój błąd. Następnie *kūnī* – Pierwsze – stworzyło *qadar*, a potem Bóg dzięki *kūnī* i *qadar* powołał do istnienia wszystkie inne istoty.

Następnie autor wspomina, że *kūnī* i *qadar* składają się łącznie z siedmiu liter. Ta kwestia nie została tu wyjaśniona dokładniej. Jednak w innym wczesnym tekście ismā'īlickim, przypisywanym Ǧa'farowi Ibn Manṣūrowi al-Yamanowi[11] znalazła się informacja, że arabski alfabet, składający się z dwudziestu ośmiu liter można podzielić na cztery heptady. Z tych heptad powołano do istnienia wszystkie słowa oraz rzeczy przez nie oznaczone[12].

Pierwszymi istotami powołanymi do istnienia przez *kūnī* i *qadar* było siedem cherubinów (*karūbiyyūn*). Autor wymienia imiona cherubinów, a ich funkcja nie jest dziś dla nas jasna. Następnie *qadar* stworzyło dostojników (*ḥudūd*), będących bytami duchowymi (*rūḥāniyya*). Autor wymienia ich imiona. Trzy pierwsze: *al-ǧadd*, *al-fatḥ* i *al-ḫayāl* pojawiły się już w tekście Al-Hamdāniego i miały się pojawiać w tekstach późniejszych filozofów ismā'ālickich: Al-Siǧistāniego i Al-Kirmāniego. Niekiedy identyfikuje się je z trzema aniołami: Ǧibrā'īlem – wysłannikiem Boga do Proroka, Mikā'īlem i Isrāfilem[13]. Wśród pozostałych znajdujemy imiona

[11] Heinz Halm sugeruje, że *Kitāb al-kašf*, zbiór sześciu traktatów, nie jest faktycznie autorstwa Al-Yamana. Są to teksty najprawdopodobniej pochodzenia prefatymidzkiego, a Al-Yaman, który przybył z Jemenu, a zmarł na dworze fatymidzkim w Al-Manṣūriyyi w Afryce Północnej w 914 roku, jedynie je zredagował. Por. Heinz Halm, *Kosmologie und Heilslehre der frühen Ismā'īlīya: Eine Studie zur islamischen Gnosis*, Wiesbaden 1978, Heinz Halm, *The cosmology of the pre-Fatimid Ismā'īlīya*, [w:] Farhad Daftary (red.), *Mediaeval Isma'ili History and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, s. 79.

[12] Ǧa'far Ibn Manṣūr al-Yaman, *Kitāb al-kašf*, ed. M. Ǧālib, Bejrut 1984, s. 54 i dalsze.

[13] Ibrāhīm Ibn al-Ḥusayn al-Ḥāmidī, *Kanz al-walad*, ed. M. Ǧālib, Wiesbaden 1971, s. 165.

znane z muzułmańskiej angelologii: Są to Riḍwan (strażnik Raju), Mālik (strażnik Piekieł), zaś Munkar i Nakār kroczą w orszaku pogrzebowym.

Później *kūnī* stworzyło siedem niebios, ziemię, góry i siedem mórz. Następnie znajdujemy ważny fragment o podobieństwie świata wyższego, duchowego, do świata niższego, ziemskiego i cielesnego. Dowiadujemy się, że byty należące do świat duchowego są wieczne, natomiast w świecie niższym wszystko ulega zniszczeniu.

Autor przytacza wiele cytatów koranicznych mających podkreślić, że bezpośrednimi twórcami bytów są *kūnī* i *qadar*. Odwołuje się tutaj do doktryny *širku* i popularnej w owym okresie dyskusji dotyczących Bożych atrybutów, a mianowicie, czy słowa o ręce Boga czy jego zdolnościach odczuwania należy rozumieć dosłownie. Autor tekstu uważa, że Bogu nie należy przypisywać posiadania atrybutów ani zdolności odczuwania, podobnej jak u ludzi. Jeżeli się tak czyni, popełnia się grzech *širku*. Posługuje się tutaj cytatami koranicznymi, na poparcie tezy jakoby to nie Bóg stworzył inne byty, ale *kūnī* i *qadar*. W tych fragmentach, w których wedle powszechnego przekonania mówi się o Bogu, chodzi w rzeczywistości o *kūnī* i *qadar*. Znajdujemy tu echa głośnej w VIII i IX wieku dyskusji prowadzonej w kręgach sunnickich, w której starano się wyjaśnić, czy Bóg jest jedynym stwórcą. Mutazylici twierdzili, że nie, gdyż pewne zdolności twórcze można też przypisać człowiekowi. Powoływali się na cytat K 23:14: „Błogosławiony niechaj będzie Bóg, najlepszy ze stwórców", podkreślając, że nie mówi się w nim o jedynym stwórcy, a tylko o najlepszym ze nich. Wprawdzie nasz fatymidzki autor nie przypisywał zdolności twórczych ludziom, ale również uważał, że całej kreacji nie można przypisywać Bogu.

Kolejnym argumentem, że to nie Bóg stworzył cały świat jest Jego doskonałość i fakt, że może stworzyć jedynie rzeczy doskonałe. W świecie niższym dochodzi do śmierci, natomiast w świecie wyższym do zmiany, której nie mogłaby dotyczyć Boża doskonałość.

Autor ponownie powraca do chwili, kiedy *kūnī*, samo na świecie, uznało, że jest Bogiem. Ta kosmiczna tragedia, bunt mający miejsce w wyższym świecie, skłonił Boga do stworzenia sześciu dostojników, dzięki którym *kūnī* spostrzegło, ze nie jest bogiem, a dopiero później otrzymało od Boga rozkaz stworzenia *qadar*. Tak więc znajdujemy tu wątki typowo gnostyckie – przyczyną, impulsem stworzenia świata był bunt *kūnī*, uznanie, że jest bogiem. Ten bunt miał też odpowiednik w świecie niższym, w którym zbuntował się jeden z dostojników, a gdy Bóg oddalił go od siebie, stał się najwyższym z Iblīsów.

Ten „sekretny świat" ma odpowiednik w „świecie jawnym". Odpowiednikiem *kūnī* jest Słońce, zaś odpowiednikiem *qadar* Księżyc. Pięć planet odpowiada pięciu pośrednikom między Pierwszym a Drugim, niebiosa wskazują na cherubiny, a dwanaście znaków Zodiaku na dwanaście bytów duchowych. Nazwy bytów duchowych autor wymienia w tekście dwukrotnie i za każdym razem jest ich jedynie jedenaście. S.M. Stern zwrócił uwagę, że podobna lista ukazała się u Qāḍiego an-Nu'māna w jego *Ar-Risāla al-muḍhiba*. Faktycznie, na niej również znajduje się jedynie jedenaście imion[14]. Ten fakt trudno jest wytłumaczyć. Byty duchowe pełnią bardzo ważną rolę, gdyż są pośrednikami między Bogiem a mówiącymi prorokami, *nuṭaqā'*, w każdym czasie. Autor nie wspomina, w jaki sposób i na czym polega ich pośrednictwo, ale możemy domniemywać, że właśnie im powierzono zadanie przekazywania Bożego przesłania do proroków.

Ostatni fragment, w którym autor omawia związek *sābiqa,* czyli *kūnī,* z Bogiem, znów jest dosyć niejasny. Nie wiemy dokładnie, co autor miał na myśli mówiąc o *Księdze dowodu*, takie dzieło nie zachowało się do naszych czasów. Sam wspomina, że te kwestie są dostępne jedynie nielicznym, stąd pewnie dopuszczano do nich jedynie najbardziej wtajemniczonych. Takie stwierdzenie nie jest niczym dziwnym w tekstach ismā'īlickich. W hierarchicznym podziale świata, w którym stopniowano dostęp do mądrości i wiedzy, nie wszystkie treści były przeznaczone dla szeregowych członków społeczeństwa.

Warto się teraz zastanowić na możliwymi źródłami inspiracji tego traktatu, najwcześniejszego zachowanego tekstu ismā'īlickiego, w którym mówi się o kosmogonii. Doktryna ismā'ālicka pozostawała pod silnym wpływem neoplatonizmu. Jednakże neoplatonizm nie stanowił jej podstawy, a jedynie drugą fazą rozwoju myśli ismā'īlickiej, co zauważył już Ivanow[15]. We wczesnych tekstach nie znajdujemy wpływów neoplatonizmu. Nie ma ich w powyższym tekście, w którym nie znajdujemy charakterystycznej dla muzułmańskiego neoplatonizmu leksyki, chociaż pewne pojęcia, np. triada *al-ǧadd*, *al-fatḥ* i *al-ḫayāl*, czy *kūnī* i *qadar* pojawiają się w późniejszych tekstach pisanych już pod wpływem neoplatonizmu i w kontekście neoplatońskim. Wpływów neoplatonizmu nie ma również w tekstach Qāḍiego an-Nu'māna, czołowego teoretyka myśli ismā'ālickiej z wczesnego okresu fatymidzkiego. Gdzie zatem należy szukać źródeł inspiracji?

[14] Qāḍī an-Nu'mān, *Ar-Risāla al-muḍhiba*, [w:] *Ḫams rasā'il ismā'īliyya*, ed. 'A. Tāmir, Bejrut 1960, s. 78.

[15] W. Ivanow, *The Alleged Founder of Ismailism*, Bombaj 1946, s. 145.

Świat pojawił się jako rezultat upadku czy błędu pierwszego stworzenia, w tym wypadku *kūnī*, które uznało, że jest bogiem. Z tej przyczyny niewidzialny Bóg stworzył świat duchowy i świat niższy, cielesny, w którym pojawił się człowiek. Ten upadek, fakt, że *kūnī* jest formą żeńską, schemat rozwoju świata, dążenie człowieka do osiągnięcia zbawienia przez zmniejszenie dystansu dzielącego go od Boga - wszystkie te wątki są znane z nurtów gnostyckich[16]. Nie sposób tutaj wskazać jednego źródła inspiracji, konkretnego nurtu gnostyckiego. Dzięki odkryciu rękopisów z Nag Hammadi najlepiej znamy poglądy sekt gnostyckich z Egiptu, jednak w przypadku gnozy ismā'īlickiej źródeł inspiracji powinniśmy się raczej doszukiwać w poglądach sekt gnostyckich działających na terenie Mezopotamii, o których wiadomo znacznie mniej. Co prawda, tekst Abū 'Isy al-Muršida powstał w Afryce Północnej, lecz z wcześniejszych wzmianek u At-Tamīmiego i Al-Hamdāniego wynika jasno, że ten mit funkcjonował w środowisku ismā'īlickim wcześniej, przed zdobyciem Afryki Północnej. Ponieważ ruch ismā'īlicki powstawał w połowie VIII wieku na terenie południowej Mezopotamii, tam przede wszystkim należy się doszukiwać początków tej teorii. Na tym terenie od dawna istniało wiele nurtów i sekt gnostyckich, o części z nich nie zachowały się żadne wzmianki, nie znamy więc dokładnie ich poglądów. Więcej wiemy o dwóch nurtach gnostyckich z tego obszaru. Z Mezopotamii pochodził Mani, założyciel kwitnącego tam aż do XI wieku „kościoła" manichejskiego. Na terenie dzisiejszego Iraku do dzisiaj żyją mandajczycy, przedstawiciele jedynej sekty gnostyckiej, która przetrwała do naszych czasów. Jednakże uznajemy, że źródłem inspiracji nie musiał być wpływ konkretnej grupy, lecz raczej ogólny „duch" gnozy, wątki pojawiające się w niej powszechnie i odbijające atmosferę intelektualną kręgów gnostyckich Iraku. Wątki gnostyckie zależały wszak z kolei od mitologicznych czy religijnych koncepcji z wielu obszarów kulturowych: od greckiego, przez żydowski, irański aż do indyjskiego w manicheizmie[17]. Podobną mieszankę religijną znajdujemy też w przedstawionym wyżej tekście, niestety, zbyt krótkim, aby na jego podstawie można wyrobić sobie dokładne pojęcie o kosmologii wczesnych ismā'īlitów.

[16] Na temat gnozy ogólnie: Kurt Rudolph, *Gnoza*, tłum. Grzegorz Sowiłski, Nomos, Kraków 1995; Gilles Quispel, *Gnoza*, tłum. Beata Kita, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1988; Albertyna Dembska, Wincenty Myszor, *Ewangelie gnostyckie z Nag Hammadi*, [w:] *Apokryfy Nowego Testamentu*, ks. M. Starowieyski (red.), Lublin 1980. Gnoza w islamie: Heinz Halm, *Kosmologie und Heilslehre der frühen Ismā'īlīya*, op. cit; tenże, *Die islamische Gnosis: Die extreme Schia und die 'Alawiten*, Zürich-München 1982.

[17] Kurt Rudolph, *Gnoza*, s. 55 i dalsze.